

Aspekty pedagogiczne w amerykańskim poradnictwie pastoralnym

1. Kontekst pedagogiczny w duszpasterstwie

Duszpasterstwo posiada wiele odniesień do pedagogiki, ale także pedagogika zawiera w sobie pewne elementy immanentnie związane z tą formą aktywności eklezjalnej, jaką jest duszpasterstwo. Takie zagadnienia jak, wartości, wychowanie, edukacja, relacja, dialog, formacja, a także pewne aspekty koncepcji samowychowania są przecież obecne w duszpasterstwie, jak i w pedagogice. Postulat większej otwartości w pedagogice na wielorakość aspektów wychowania, uwzględnienie między innymi dorobku dyscyplin teologicznych zdecydowanie formułuje M. Nowak pisząc, iż „Teoria wartości, celów wychowania i norm społecznych w pedagogice musi być więc owocem współpracy, dialogu interdyscyplinarnego pomiędzy wieloma naukami: psychologią, socjologią, pedagogiką, filozofią, teologią, itp. Wychowanie i nauczanie nie służy tylko na dzisiaj, lecz służy ono człowiekowi. Przez wychowanie i nauczanie dokonujemy jakby „programowania” człowieka na dalsze życie. Chrześcijaństwo ujmuje ten problem jeszcze dogłębniej, mówiąc o wychowaniu, jako „programowaniu człowieka na wieczność. Pedagogika zaś, która chciałaby ten fakt wielorakości aspektów ujęcia wychowania i jego celów pomijać, skończyłaby bardzo szybko, jak podkreślał R. Guardini, jako bankrut”¹.

Obecność pedagogiki w chrześcijaństwie, jest łatwa do zaobserwowania choćby poprzez odwołanie się do jednej z wielu istniejących definicji tej dyscypliny wiedzy. Jak pisze M. Patalon w swojej monografii „*Teologia*

* Dr Olgierd K. Benedyktowicz, jest wykładowcą Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie i członkiem Polskiego Towarzystwa Psychologii Pastoralnej.

¹ M. Nowak, *Od kontestacji do powrotu*, [w:] red. T. Kukułowicz, *Pedagogika ogólna, problemy aksjologiczne*, Lublin 1977, s. 42.

a pedagogika”: „Jeżeli za definicję pedagogiki przyjąć ogół koncepcji teoretycznych i praktycznych metod, dotyczących świadomego i celowego oddziaływania jednego człowieka na drugiego w celu wychowania go i przekazania mu określonych treści, to Kościół, a także każdy poszczególny chrześcijanin jest zobowiązany do bycia nauczycielem”².

Rozważanie kontekstu pedagogicznego, jaki zawiera się w duszpasterstwie warto rozpocząć od próby przybliżenia istoty duszpasterstwa i miejsca, jakie zajmuje w systemie nauk teologicznych. Jak podaje Encyklopedia Religii „duszpasterstwo, to zorganizowana działalność Kościoła mająca na celu odnowę życia i zbawienie wiernych. Swą nazwą nawiązuje do biblijnego obrazu pasterza (Dobry Pasterz) i owczarni, symbolizującego relację między Jezusem a jego uczniami, Kościołem (Mt 9,36; Mk 6,34; J 10) i światem (Mt 25,31n)”³ W historii duszpasterstwa można wyróżnić różne jego postaci i koncepcje, które z kolei były wynikiem rozumienia istoty i misji Kościoła w różnych okresach na przestrzeni wieków. W strukturze nauk teologicznych duszpasterstwo stanowi przedmiot badań teologii pastoralnej nazywanej w tradycji Kościołów protestanckich teologią praktyczną. W duszpasterstwie zwykło się wyróżniać jego poszczególne zagadnienia takie, jak poimenika (czyli kontakty pastoralne), liturgiczne (liturgika), przekaz religijny podczas różnego rodzaju nabożeństw (homiletyka) oraz wychowanie religijne (katechetyka, pedagogika religii).

Globalizacja, zalew informacji, wszechogarniająca komputeryzacja i coraz bardziej powszechne funkcjonowanie jednostki ludzkiej w wirtualnej rzeczywistości staje się przestrzenią, w jakiej dziś funkcjonuje człowiek. Współczesna kultura wyraźniej staje się kulturą obrazu i jednoczesnej dewaluacji słowa szczególnie zaś, żywego przekazu słownego. Permanentne epatowanie brutalnością, agresją, a zwłaszcza patologią psychologiczną skumulowane w mass mediach, ale także obecne w sztuce głównie w filmie i coraz częściej w teatrze oraz w tzw. performance, ma i będzie miało swoje konsekwencje w procesie psychologiczno-moralnej formacji współczesnego młodego człowieka. Zwracają na to uwagę i ostrzegają przed następstwami nie tylko psychologowie i pedagodzy, ale także światowe autorytety, a między

² M. Patalon, *Teologia a pedagogika*, Słupsk 2002, s. 9.

³ *Encyklopedia Religii*, red. T. Gadacz, Warszawa 2001, T. 3, s. 86.

nimi Jan Paweł II, kiedy mówił o podążaniu dzisiejszej jednostki ludzkiej w kierunku „cywilizacji śmierci”. Epoka współczesnego człowieka, to postmodernizm ze swym radykalnym pluralizmem i jednoczesnym (nader często intelektualnie płytko uzasadnionym) odrzuceniem dotychczasowych teorii o charakterze uniwersalnym, coraz bardziej radykalny relatywizm w odniesieniu do najbardziej podstawowych wartości etycznych i moralnych, jak np. eutanazja. W tych okolicznościach człowiek rozwinął i rozwija nadal swoisty system immunologiczny na cierpienie innych, niesprawiedliwość, przemoc, ale także przejawia obojętność na coraz bardziej rzadkie i pozbawione efektów próby przeciwstawiania się tej rzeczywistości, jakie starają się podejmować inni ludzie lub instytucje.

Jednocześnie w powszechnym odczuciu społecznym instytucja szkoły coraz wyraźniej zdaje się realizować wyłącznie funkcje i cel edukacyjny porzucając, tak immanentnie z nią związany proces wychowania. Skutki takiego stanu rzeczy są oczywiste i objawiają się w dramatycznie szybkim narastaniu szeregu groźnych patologii społecznych. Podejmowane próby ich zwalczania zdają się mieć charakter akcyjny, często pojawiający z powodu nacisku opinii społecznej wstrząśniętej kolejnym dramatycznym wydarzeniem i dotychczas niewyobrażalnym przejawem demoralizacji jego sprawców, nader zaś rzadko są częścią długoplanowych i właściwie merytorycznie przygotowanych oddziaływań pedagogicznych i wychowawczych. Jednocześnie ogólnie znanym i doskonale naukowo udokumentowanym faktem, jest coraz słabsze oddziaływanie wychowawcze rodziny, na przykład szczególnie widoczne w okresie transformacji w naszym kraju⁴.

Problemy i wyzwania, jakie niesie z sobą współczesność, zwłaszcza w wymiarze psychologicznym i społecznym powodowały powstawanie i rozwój specjalistycznego duszpasterstwa koncentrującego się na pomocy

⁴ Zob. W.T. Danielewicz, J. Izdebska, B. Krzezińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*. Białystok 2001; W. Jacher, *Przemiany więzi społecznej w rodzinie polskiej*, [w:] *Rodzina polska u progu XXI wieku*, Toruń 1997; A. Kwak, *Rodzina i jej przemiany*, Warszawa 1994; A. Kurzykowski [red], *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, Warszawa 1995; J. Mariański, *Młodzież między tradycją a ponowoczesnością*, Lublin 2000; H. Świdarska-Zięba, *Spoleczeństwo polskie a rzeczywistość transformacji*, [w:] *Polityka społeczna – efekt czy siła sprawcza rozwoju kraju*, [red. zbior.], Warszawa 1993; J. Turowski, *Problemy współczesnej rodziny*, [w:] P. Kryczka, *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, Lublin 1997; S. Wierchołowski, *Rodzina w okresie transformacji*, Lublin 1997.

jednostce uzależnionej od alkoholu, narkotyków, pozostającej na marginesie życia społecznego, odrzuconej, wchodzącej w kolizję z prawem itp. Poradnictwo pastoralne jest właśnie takim specjalistycznym duszpasterstwem skierowanym do człowieka, który znalazł się w szeroko rozumianej sytuacji psychologicznie trudnej. Istotnym czynnikiem odróżniającym poradnictwo pastoralne od innych form pomocy o charakterze psychoterapeutycznym, jest to, że udzielającym pomocy jest osoba duchowna, wierząca w Boga, z klarownym systemem wartości oraz profesjonalnie przygotowana do jej udzielania w rozwiązywaniu trudnych problemów natury psychologicznej, posiadająca umiejętność działania w sytuacji kryzysowej. Między innymi z tego powodu w procesie porady pastoralnej pojawia się w sposób naturalny kontekst pedagogiczny, który w przypadku większości szkół psychoterapeutycznych ze względu na ich założenia teoretyczne nie powinien mieć miejsca.

W Stanach Zjednoczonych poradnictwo pastoralne na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat wypracowało wyjątkowo przejrzystą strukturę, oraz wysokie i jasno określone standardy zarówno w sferze praktyki, jak i wymagań edukacyjnych dla tych, którzy chcą się poświęcić temu rodzajowi duszpasterstwa. Należy także podkreślić, że na świecie najbardziej dynamiczny rozwój teorii, badań, publikacji odnośnie do poradnictwa pastoralnego ma miejsce w Stanach Zjednoczonych.

W Polsce poradnictwo pastoralne zdaje się być dopiero na początku drogi swego rozwoju pod względem wypracowywania standardów i wymagań, toteż przedstawienie doświadczeń amerykańskich w tym względzie może stanowić pomoc w rozwoju tego współczesnego, ważnego i potrzebnego rodzaju duszpasterstwa naszym kraju.

2. Powstanie i rozwój poradnictwa pastoralnego w Stanach Zjednoczonych

Narodziny amerykańskiego poradnictwa pastoralnego poprzedzał szereg okoliczności i czynników, które miały wpływ zarówno na teologię jak i system jej nauczania w seminariach teologicznych pod koniec XIX i początku XX wieku w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Jednym z podstawowych obszarów, na którym zaczęła się zmiana dotychczasowych idei duszpasterstwa była edukacja teologiczna. Na przełomie wieków struktura studiów

teologicznych charakteryzowała się głównie intelektualnym zainteresowaniem klasycznymi dyscyplinami, jak historia Kościoła, teologia, języki biblijne oraz analiza tekstów biblijnych. Już ok. 1808 roku w amerykańskich seminariach teologicznych Kościołów protestanckich pojawiają się zajęcia z nowego wówczas kierunku teologicznego zwanego teologią pastoralną lub praktyczną. Obok centralnego zagadnienia tego kursu, jakie stanowiła homiletyka oraz wyjątkowa koncentracja na sposobach i stylach wygłaszania kazań (ang. *preaching*) zaczęto zwracać szczególną uwagę na zaniedbywane, a przecież należące do podstawowych powinności takie działania duszpasterskie, jak odwiedzanie wiernych, służenie im radą i wzmocnieniem⁵.

Ważnym wydarzeniem mającym wpływ na kierunek rozwoju i zmian w obszarze teologii praktycznej w tamtym okresie była publikacja w 1902 roku słynnej pracy Williama Jamesa o doświadczeniu religijnym człowieka. Autor, filozof i psycholog był postacią prawie powszechnie znaną i szanowaną w kręgach akademickich i naukowych, toteż odwołanie się przez niego w analizie fenomenu religijnego doświadczenia jednostki do psychologii, stanowiło swoiste „namaszczenie”, czy też autoryzację tej stosunkowo nowej dziedziny wiedzy, aplikowanej do niektórych aspektów teologii, a między innymi do teologii praktycznej. Można również zaryzykować tezę, że był to praktyczny początek swobodnego dialogu pomiędzy teologią i psychologią naukową, który trwa do dzisiaj i pozwala na lepsze i dogłębsze zrozumienie, kim jest człowiek w swoim psychologicznym, jak i religijnym oraz duchowym wymiarze.

Innym, istotnym czynnikiem mającym wpływ na zmiany w teorii duszpasterstwa było pojawienie się nowej dyscypliny psychologicznej nazwanej psychologią religii, która zaczęła być wykładana między innymi na Clark University w Worcester w stanie Massachusetts. Znany psycholog Stanley G. Hall w swoich wykładach i publikacjach podkreślał istotę i znaczenie wiary oraz osobistych doświadczeń religijnych w procesie wzrostu i rozwoju osobowości. Psychologowie religii zaczęli wzywać do poszukiwania nowych

⁵ W Kościołach protestanckich kazanie (zwiastowanie słowa) stanowi w jakimś stopniu kulminacyjny punkt całego nabożeństwa.

Nie było to jakieś szczególne *novum*, ponieważ klasyczne pozycje w protestanckiej teologii jak „*Country Parson*” Georga Herberta z 1652 roku czy „*Reformed Pastor*” Richarda Baxtera z 1658 wyraźnie te obowiązki księży wymieniały.

metod opieki duszpasterskiej, które mogłyby utrwać i pozytywnie wpływać na procesy naturalnego rozwoju osobowego człowieka.

Jednocześnie należy zauważyć, że dynamicznie rozwijająca się w tamtym okresie psychologia szybko stawała się popularna nie tylko w kręgach akademickich i naukowych, ale także w szerszych kręgach społeczeństwa amerykańskiego. Zainteresowanie psychologią duszpasterstwem stanowiło, zatem swoiste wyróżnienie i zarazem pewną nobilitację studiów teologicznych na tamtejszych uniwersytetach. Szybki rozwój psychologii dostarczał coraz szerszej wiedzy dotyczącej funkcjonowania człowieka, mechanizmów mających wpływ na zachowanie i rozwój pojedynczej jednostki, jak i grup ludzi. Obok psychologii, także rozwój psychiatrii i psychoterapii nie pozostawał bez wpływu na stan ówczesnej teologii praktycznej w Ameryce.

Jednym z najbardziej znaczących i brzemiennych wydarzeń na drodze powstania poradnictwa pastoralnego niewątpliwie była idea utworzenia Klinicznego Wykształcenia Pastoralnego. Jego autorami byli: bostoński lekarz neurolog Richard Cabot i kapelan szpitalny Anton Boisen. Kontakt z człowiekiem znajdującym się w sytuacji kryzysowej, psychologicznie trudnej, doświadczającym szeroko rozumianego załamania psychicznego, cierpiącym, nie jest kontaktem rutynowym, wymagać będzie zatem od studenta teologii jego pełnej mobilizacji zarówno w odniesieniu do posiadanej wiedzy, ale także mobilizacji jego własnych cech osobowościowych. Program ruszył w 1925 roku, a pierwsze zajęcia dla studentów i duchownych odbyły się w stanowym szpitalu w Worcester.

Kolejnym wydarzeniem mającym istotne znaczenie w przemianach, jakie zachodziły w teologii praktycznej, ale także w systemie edukacji teologicznej w Ameryce, było utworzenie w 1903 Stowarzyszenia Edukacji Religijnej, które stało się znaczącym kanałem propagowania wiedzy psychologicznej, psychoterapeutycznej w instytucjach akademickich, w których istniały wydziały teologiczne. Podstawowy postulat kierowany przez Stowarzyszenie Edukacji Religijnej, ale także poszczególne inicjatywy wypływające z seminariów teologicznych, a zwłaszcza z uniwersyteckich wydziałów teologii głosi potrzebę odważnego sięgania do psychologii i psychoterapii w pracy duszpasterskiej. Istotą opieki pastoralnej ma stanowić pomoc duchownego w przystosowaniu jednostki do otaczającej go rzeczywistości. W 1925 roku R. Cabot postuluje konieczność treningu studentów teologii w środowisku

szpitalnym, ponieważ jego zdaniem stanowi to unikalną szansę dla przyszłych duchownych do pogłębienia ich umiejętności duszpasterskich⁶. Na niektórych wydziałach teologicznych i w seminariach program KWP staje się jedną, z obligatoryjnych dyscyplin edukacji teologicznej, a jego nie zaliczenie praktycznie uniemożliwia ukończenie studiów.

Przystąpienie Stanów Zjednoczonych do II Wojny Światowej spowodowało zwiększenie zapotrzebowania armii na specjalistycznie przygotowanych kapelanów wojskowych, potrafiących nie tylko oferować posługę duchowną oraz sprawować funkcje liturgiczne, ale także nieść wsparcie żołnierzom, będącym w sytuacji przewlekłego stresu, zagrożenia życia. Jak zauważa C. Wagner⁷, pozycja, jaką wyrobili sobie kapelani w trudnych warunkach wojennych sprawiała, że powracający po wojnie żołnierze zwracali się ze swoimi problemami życiowymi w pierwszym rzędzie do osób duchownych.

Formalnym ukoronowaniem dynamicznego rozwoju poradnictwa pastoralnego w Ameryce było utworzone w 1963 *Amerykańskie Stowarzyszenie Doradców Pastoralnych* (American Associations of Pastoral Counselors (dalej AAPC)), które w tym samym roku na swoim inauguracyjnym zjeździe w St. Louis wybrało na przewodniczącego Howarda Clinebella⁸. Obecnie jest to prężna i aktywna organizacja podzielona na 10 regionów geograficznych w Stanach Zjednoczonych, zwołująca coroczną konwencję i prowadząca bogate programy szkoleniowe. Amerykańskie Stowarzyszenie Poradnictwa Pastoralnego ustanowiło zasady oraz wysokie standardy, których spełnienie pozwala na uzyskanie certyfikatu AAPC. Statut stowarzyszenia jednoznacznie stwierdza, że członkiem AAPC może być wyłącznie ksiądz (duchowny), który posiada teoretyczne i praktyczne przygotowanie do zajmowania się tą formą duszpasterstwa. Wymienione są także rodzaje uczestnictwa, uwzględniające różne stopnie w przygotowaniu oraz dodatkowe wymagania np. doktorat oraz wysokie umiejętności w zakresie psychoterapii, posiadanie certyfikatu superwizora, wieloletniego doświadczenia w prowadzeniu poradnictwa

⁶ E.B. Holifield, *Pastoral Care Movement*, [w:] *Dictionary of Pastoral Care and Counseling*, red. J.R. Hunter, Nashville 1990, s. 848; O. Strunk, *A Prolegomena to a History of Pastoral Counseling*, [w:] *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, red. R. J. Wicks, New York 1985 s. 19.

⁷ C. Wagner, *The AAPC The Beginning Years 1963-1965*, [w:] *The Journal of Pastoral Care*, September 1983.

⁸ O. Strunk, *A Prolegomena...*, dz. cyt., s. 23

pastoralnego w przypadku kategorii Diplomate, poprzez Fellow, Member Associate, Pastoral Counseling Educator i Pastoral Care Specialist. Stowarzyszenie aktywnie współpracuje szeregiem innych organizacji zajmujących się szeroko rozumianą pomocą psychologiczną, psychoterapeutyczną i psychiatryczną, między innymi z Amerykańskim Towarzystwem Psychiatrycznym i Amerykańskim Towarzystwem Psychologicznym. Członkami AAPC są duchowni aktualnie ze 107 różnych wyznań chrześcijańskich ze Stanów Zjednoczonych i całego świata, a także duchowni religii żydowskiej⁹. Posiadanie akredytacji AAPC przez ośrodki poradnictwa pastoralnego stanowi gwarancję profesjonalizmu w tego rodzaju pomocy duszpasterskiej, oraz to, że postępowanie pracujących tam specjalistów jest zgodne z wysokimi wymaganiami kodeksu etycznego, jakie na przestrzeni lat wypracowało Stowarzyszenie. AAPC jest jednym z współredaktorów „The Journal of Pastoral Care and Counseling” stojącego na wysokim poziomie merytorycznym kwartalnika publikującego teksty i badania dotyczące duszpasterstwa oraz poradnictwa pastoralnego. Intensywnie rozwija się dorobek teoretyczny i refleksja nad dostosowaniem poradnictwa pastoralnego do współczesnej amerykańskiej rzeczywistości. Na szczególne zainteresowanie w tym zakresie zasługuje wśród wielu innych badaczy wkład takich autorów, jak Charles Gerkin i John Patton.

3. Praktyczny wymiar postulatów pedagogicznych

Jak już wspomniano wcześniej poradnictwo pastoralne w Stanach Zjednoczonych, jest jednym z najbardziej dynamicznie rozwijających się rodzajów specjalistycznego duszpasterstwa. Swoim działaniem obejmuje setki tysięcy ludzi, którzy w pierwszej decyzji w poszukiwaniu specjalistycznej pomocy o charakterze psychoterapeutycznym w większości wybierają poradnictwo pastoralne. Dzieje się tak nie tylko ze względu na bardzo dobrą opinię i profesjonalizm, jakim cieszy się poradnictwo pastoralne w Stanach, ale prawdopodobnie również dla tego, że opłata za sesje jest z reguły niższa od oferty psychologów, psychoterapeutów, a zwłaszcza psychiatrów. Ponieważ poradnictwo pastoralne oprócz profesjonalnej pomocy człowiekowi, który

⁹ *American Association of Pastoral Counselors, Membership Directory*, Fairfax 2001, s. 11

znalazł się w sytuacji psychologicznie trudnej, ma za swoje zadanie pomoc w procesie formacji w określonym (chrześcijańskim) wymiarze etyczno-moralnym, można je uznać jako znaczące narzędzie w propagowaniu tych wartości w społeczeństwie. W sytuacji, gdy instytucja szkoły amerykańskiej, podobnie, jak ma to miejsce w Polsce, realizuje prawie wyłącznie zadania edukacyjne, a cele wychowawcze zwłaszcza w szkolnictwie publicznym są zaniedbywane lub wręcz pomijane, poradnictwo pastoralne stanowi istotny obszar dla oddziaływań o charakterze pedagogicznym. Taka sytuacja będzie miała miejsce w szczególności w odniesieniu do poradnictwa pastoralnego skierowanego do młodzieży i studentów. W tym rodzaju poradnictwa pastoralnego można wyraźnie dostrzec obecność pedagogiki Rogersowskiej. Okres dynamicznych, a nierzadko dramatycznych konfrontacji nastolatka z otaczającą go rzeczywistością często skutkuje jego zagubieniem, poczuciem niepewności w otaczającym go świecie, osamotnienia, lub odrzucenia.

Dojrzewanie jest jednocześnie tym etapem w życiu człowieka w którym emocje zdają się występować najsilniej i najczęściej. W ujęciu pedagogiki Rogersowskiej nauczyciel-facylitator jedynie wspiera i ułatwia spontaniczny proces, który już się w dziecku dokonuje. Jak pisze Marek Kościelniak, „wypełnia on bowiem swoją rolę głównie poprzez „oddziaływanie postawą”, a więc poprzez to, co nijako „wypływa z niego” nawet mimo jego woli”¹⁰. Akceptacja, empatia, kongruencja te podstawowe pojęcia obecne w teorii i refleksji pedagogicznej Carla Rogersa stanowią także zasadnicze elementy procesu porady pastoralnej. Poradnictwo pastoralne w bardzo dużym stopniu uwzględnia w swojej praktyce przekonanie Rogersa, wynikające z jego długoletniej praktyki psychoterapeutycznej oraz z badań nad procesem terapii i stosunkiem, że pojawienie się pozytywnych zmian w zachowaniu klientów jest uzależnione od jakości relacji wytworzonej przez facylitatora (terapeutę) w jego kontaktach z klientami. Jednak, jak podkreśla M. Kościelniak „w pedagogice Rogersowskiej nauczyciel-facylitator nie poprzestaje na oddziaływaniu swoją postawą. Jest to ważny i podstawowy, ale nie jedyny aspekt jego roli. Wyzwolone poprzez wpływ facylitatora naturalne chęci uczenia się uczniów wymagają dalszego wsparcia, tyle, że już nie samą

¹⁰ M. Kościelniak, *Zrozumieć Rogersa, Studium koncepcji pedagogicznych Carla R. Rogersa*, Kraków 2004, s. 25.

postawą facylitatora, lecz jego konkretnym działaniem, którego charakter przypomina typowo nauczycielskie działania. Można powiedzieć, że facylitacja w Rogersowskim ujęciu posiada dwa aspekty nierozdzielne jak orzeł i reszka: aspekt postawy i aspekt działania”¹¹.

Ważnym wyznacznikiem w amerykańskim poradnictwie pastoralnym skierowanym do młodzieży jest wymiar edukacyjny: „czego uczy mnie, młodego człowieka, to trudne doświadczenie, z którym zwracam się o pomoc do duchownego?„ To ważne pytanie obok swojego oczywistego psychologicznego i psychoterapeutycznego kontekstu ma także niewątpliwy aspekt teologiczno-moralny. To pytanie tak charakterystyczne dla poradnictwa pastoralnego, jest obecne, nie tylko w poradnictwie skierowanym do młodzieży, ale stanowi zasadniczy czynnik w procesie porady pastoralnej obejmującej poradnictwo małżeńskie, rodzinne, osób starszych, uzależnionych itp.

Omawiając aspekty pedagogiczne we współczesnym poradnictwie pastoralnym w Stanach Zjednoczonych nie sposób nie zauważyć w nim wyraźnego trendu mającego swój początek w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, przejawiającym się w coraz silniejszym uwzględnianiu w procesie porady pastoralnej kontekstu społecznego¹². Jest to niemal rewolucyjna zmiana, ponieważ dotychczas poradnictwo pastoralne skupiało się na indywidualnym doświadczeniu jednostki, a towarzysząca mu refleksja teologiczna również dotyczyła tego konkretnego problemu, z jakim dana osoba zwracała się po poradę do duchownego. Jak zauważa C. Gerkin tradycyjne elementy opieki duszpasterskiej, jak pomoc w cierpieniu, wsparcie w trudnych doświadczeniach zaczynały w coraz większym stopniu być spostrzegane i opisywane w perspektywie psychologicznej i psychoterapeutycznej, która najczęściej nawiązywała do dorobku Carla Rogersa, ale także do psychoanalizy. Poradnictwo pastoralne w tym okresie nader chętnie w swojej praktyce korzystało z takich pojęć, jak samoaktualizacja, samorealizacja, aktualizacja własnego JA, stopniowo tracąc swoją teologiczną tożsamość. Charakteryzując ten okres C. Gerkin sarkastycznie zauważa, że w konsekwencji tej bezkrytycznej fascynacji dla wielu duchownych zajmujących się poradnictwem pastoralnym śmierć niemal traciła swój wymiar teologiczny

¹¹ Tamże, s. 24.

¹² C. Gerkin, *An introduction to Pastoral Care*, Nashville 1997, s. 90-92.

stając się „egzystencjalną blokadą w procesie samorealizacji (death came to be seen as that ultimate block to self-realization)”¹³. Tymczasem zdaniem C. Gerkina, każda refleksja teologiczna powinna być osadzona w społecznym kontekście doświadczenia jednostki. W żadnym wypadku nie może być oderwana od realiów, w jakich funkcjonuje jednostka. Refleksja teologiczna ma, zatem we współczesnym poradnictwie pastoralnym polegać na próbie interpretacji psychologicznie trudnego doświadczenia jednostki poprzez obiektywne biblijnych metafor i obrazów.

Powyższe założenia mają także swój wymiar pedagogiczny, a mianowicie doskonale korespondują, czy też raczej wychodzą naprzeciw postulatowi współczesnej pedagogiki religijnej zarówno w wersji hermeneutyczno-egzystencjalnej, jak i tematyczno-problemowej. Jak bowiem pisze Bogusław Milerski: „dotychczasowa metoda „od tekstu do ucznia” została uzupełniona postępowaniem odwrotnym, „od ucznia do tekstu”. Innymi słowy: egzystencjalne rozumienie w obliczu tekstu („hermeneutyka tekstu”) powinno zostać uzupełnione poprzez egzystencjalne rozumienie w kontekście realnej sytuacji życiowej („hermeneutyka sytuacyjna”)”¹⁴.

Znaczenie społecznego kontekstu teologicznej refleksji obecnego w nowym paradygmacie poradnictwa pastoralnego w Stanach Zjednoczonych nie jest jego jedynym wyznacznikiem. Innym ważnym i charakterystycznym elementem, to postulat podjęcia przez jednostkę aktywnego działania w celu zmiany danego aspektu rzeczywistości. Podstawą dla tego postulatu jest refleksja teologiczno-pedagogiczna Richarda Niebhura wyczerpująco przedstawiona we wspomnianej już wcześniej monografii Mirosława Patalona „*Teologia a pedagogika*”¹⁵. Richard Niebhur podkreślił znaczenie odpowiedzialności chrześcijanina we współczesnym świecie. Wyróżnił on cztery składniki odpowiedzialności: odpowiedź, interpretację, odpowiedzialność i społeczną solidarność:

- odpowiedź jest społeczną i psychiczną świadomością sytuacji, jej dostrzeżeniem, obserwacją zaangażowaną;
- interpretacja jest namysłem nad zaistniałą sytuacją, racjonalną analizą

¹³ C. Gerkin, *Widening the Horizons, Pastoral Responses to a Fragmented Society*, Philadelphia 1986, s. 13.

¹⁴ B. Milerski, *Elementy pedagogiki religijnej*, Warszawa 1998, s. 142.

¹⁵ M. Patalon, *Teologia a pedagogika*, Słupsk 2002, s. 154.

- umysłu opartą na historycznej wiedzy;
- odpowiedzialność jest uwzględnieniem konsekwencji podejmowanego działania, jest myśleniem o przyszłości, o skutkach decyzji;
 - społeczna solidarność jest uwzględnieniem interpretacji i sposobu postrzegania przyszłych skutków przez innych uczestników społecznego życia, jest umieszczeniem własnej odpowiedzialności w ciągłym dyskursie z innymi¹⁶.

R. Niebhur zadał pytanie: „Co to oznacza być odpowiedzialnym w dzisiejszym świecie?”. Stwierdził on, że odpowiedzialność posiada wymiar społeczny i moralny. Jednak dla R. Niebhura podstawowym elementem odpowiedzialności była odpowiedź, a właściwie gotowość do dania odpowiedzi. Termin odpowiedzialność stanowił dla R. Niebhura swoistą metaforę, która poddana analizie miała stanowić podstawę do rozwoju jego refleksji teologicznej i społecznej. Odpowiedzialne działanie było dla niego po prostu działaniem, reakcją w odpowiedzi na działanie, jakiemu jesteśmy poddani lub je dostrzegamy, każda sytuacja, w jakiej się znajdujemy wymusza w nas odpowiedź.

Jednocześnie R. Niebhur zauważył i podkreślił, że nasza odpowiedź, reakcja zawiera w sobie interpretację znaczenia sytuacji, w jakiej się znaleźliśmy. Duchowny w procesie porady pastoralnej pomaga w interpretacji konkretnego, indywidualnego, personalnego doświadczenia, tak, aby powodowało zwiększenie wrażliwości jednostki na jego społeczny kontekst, a co ważniejsze mobilizowało do zmiany nie tylko w przestrzeni indywidualnego doświadczenia, ale także, aby stanowiło wyzwanie do działania w przestrzeni społecznej. Poczucie odrzucenia, osamotnienie, niesprawiedliwość, wykorzystanie doświadczenia z konkretnej, osobistej trudnej psychologicznie sytuacji w wyniku porady pastoralnej powinno sprawić, że stajemy się bardziej świadomi, iż podobne uczucia i emocje są udziałem innych ludzi na skutek niesprawiedliwości społecznej, zacofania, rasizmu, marginalizacji grup i jednostki itp. W tym miejscu szczególnie widoczny jest wymiar pedagogiczny poradnictwa pastoralnego zarówno w aspekcie wychowawczym, jaki i edukacyjnym. Aspekt wychowawczy dotyczy uwrażliwienia na krzywdę, niesprawiedliwość, cierpienie w wymiarze społecznym, natomiast

¹⁶ R. Niebhur, *Responsible Self*, podane za: M. Patalon, *Teologia...*, dz. cyt., s. 154.

musi mu towarzyszyć także dostarczenie wiedzy o aktualnych zjawiskach i zagrożeniach w wymiarze społecznym.

Opisywany powyżej element pedagogiczny zdaje się mieć szczególne znaczenie w kontekście charakterystycznej dla społeczeństwa amerykańskiego silnie ugruntowanej historycznie i psychologicznie postawy indywidualistycznej, zarówno w określaniu celów i sposobów ich realizacji. Odniesienie indywidualnego, osobistego sukcesu w obliczu niezwykle silnej i powszechnej niemal w każdej dziedzinie konkurencji sprawia, że wymiar aksjologiczny i etyczny szeroko rozumianej postawy chrześcijańskiej najczęściej bywa niedostrzegany lub wręcz ignorowany. Koncentracja na indywidualizmie w powszechnym przekazie kulturowym w społeczeństwie amerykańskim pojawia się już niemal w okresie dzieciństwa, a jego apogeum przypada na wiek szkolny i okres studiów. Ten stan rzeczy pomaga w rozwoju (w niezamierzony oczywiście sposób) swoistej immunologii jednostki wobec społecznych konsekwencji, zagrożeń, mechanizmów patologicznych, jakie są obecne w otaczającej ją rzeczywistości. Próby zwrócenia uwagi na te problemy podejmowane przez Kościół, zazwyczaj dają zdecydowanie niewielkie rezultaty, natomiast podobne działania ze strony świeckich instytucji rządowych, lub a zwłaszcza pozarządowych czy mass mediów najczęściej znajdują się na marginesie zainteresowania wśród społeczeństwa amerykańskiego. Niepowodzenia podejmowanych działań w tym zakresie przez Kościół zdają się wynikać z dewaluacji tradycyjnego przekazu (homilie, kazania) lub być może błędów polegających na natrętnej, nudnej, uproszczonej dydaktyce katechetycznej.

W przypadku poradnictwa pastoralnego motywacja do poszerzenia, czy też podjęcia próby widzenia osobistego doświadczenia, także w kontekście społecznym będzie w stopniu istotnym wpływać na bardziej aktywne poszukiwanie i przyswajanie informacji i wiedzy o danej problematyce czy zagadnieniach występujących w otaczającym nas świecie¹⁷. Decydującymi czynnikami w tym procesie będą nasze emocje (zazwyczaj silne, gdy wiążą się z sytuacją psychologicznie trudną) oraz relacja z udzielającym porady duchownym. W tym kontekście pedagogiczne oddziaływania duchownych są bardziej skuteczne, a co bardziej istotne, znajdują potwierdzenie w miarę

¹⁷ E. Brookes Holifield, *A History of Pastoral Care in America*, Nashville 1983, s. 260.

szybko podejmowanych przez jednostkę wyraźnego zaangażowania i działań w przestrzeni społecznej. Jednym z bardziej znanych przykładów mogących stanowić ilustrację tego procesu jest tak zwany *Ruch Sanktuaryjny* (Sanctuary Movement) w Stanach Zjednoczonych. Była to samoistna, oddolna i początkowo nieliczna inicjatywa wiernych i księży pochodzących z różnych wyznań, którzy ok. 1980 roku zaczęli udzielać schronienia i pomocy nielegalnym emigrantom głównie z Ameryki Środkowej. Była to aktywna, prowadzona w wielu wymiarach (prawnym, zdrowotnym, materialnym itp.) pomoc ludziom, którzy uciekali z krajów objętych konfliktami wojennymi, ale także szukającymi poprawy swojego materialnego losu¹⁸. Nazwa ruchu wynikała z faktu, że miejscami, w których uciekinierzy znajdowali pomoc były kościoły, kaplice i budynki kościelne. Ludzie zaangażowani w ten ruch ryzykowali konflikt z nader restrykcyjnym stanowym prawem imigracyjnym (zwłaszcza w Teksasie i Arizonie), bywali aresztowani, a z swoją działalność spotykali się z ostrą krytyką ze strony innych współobywateli. Członkowie ruchu najczęściej byli wykształceni, pochodzili z klasy średniej, nierzadko posiadali dobry status materialny¹⁹.

Osoby zaangażowane w działalność Ruchu Sanktuaryjnego zdecydowanej większości deklarowały swój silny związek z Kościołem i wartościami chrześcijańskimi, podkreślały przy tym, że decydujący wpływ na ich decyzje miał kontakt z duchownym, do którego zwracali się ze swoimi osobistymi problemami, najczęściej nie będąc świadomi lub w najmniejszym stopniu zainteresowani cierpieniem, osamotnieniem, marginalizacją innych ludzi, z którymi przebywali w przestrzeni społecznej. W poradnictwie pastoralnym uruchamiany zostaje mechanizm transgresji indywidualnego, trudnego psychologicznie doświadczenia o wymiar społeczny, a co ważniejsze do podejmowania działań w kierunku poprawy czy zmiany stanu rzeczy. Ta prawidłowość ma miejsce nie tylko w przypadku poradnictwa pastoralnego w Stanach

¹⁸ G.E. Feris, *Beyond Borders, Refugees, Migrants and Human Rights in the Post-Cold Era*, Geneva 1993, s. 199.

¹⁹ W starożytności i w okresie średniowiecza kościoły stanowiły naturalne miejsce schronienia dla wielu uciekinierów, a na ich terenie nie funkcjonowała władza świecka. Na terenie Stanów Zjednoczonych w kościołach znajdowali pomoc niewolnicy uciekający z południa na północ kraju w okresie Wojny Secesyjnej. Ruch Sanktuaryjny stanowił także istotny czynnik w propagowaniu i rozwijaniu formuły „obywatelskiego nieposłuszeństwa”. M. Davidson, *Convictions of the Hearth: Jim Corbett and Sanctuary Movement*, Tucson, Arizona 1998, s. 48.

Zjednoczonych, potwierdzając tym samym uniwersalność i efektywność tego współczesnego, specjalistycznego duszpasterstwa²⁰.

Podsumowując próbę opisanego aspektu pedagogicznego w amerykańskim poradnictwie pastoralnym należy podkreślić następujące kwestie:

1. We wczesnym okresie (początek XX wieku) powstawania i rozwoju poradnictwa pastoralnego w Stanach Zjednoczonych wymiar pedagogiczny w tym specjalistycznym duszpasterstwie zdaje się być obecny i dostrzegalny w bardzo niewielkim stopniu. Dominuje w nim wtedy psychologiczna, a zwłaszcza psychoterapeutyczna perspektywa zarówno w diagnozie sytuacji, trudnego doświadczenia, w jakim znalazła się jednostka, jak i w podejmowaniu działań mających przynieść jej pomoc. W literaturze przedmiotu ten etap nazywany jest indywidualizmem psychologicznym²¹. W niektórych przypadkach fascynacja duchownych psychoterapią, zwłaszcza w ujęciu Rogersowskim, ale także, i psychoanalitycznym była tak silna, że stawiała pod znakiem zapytania tożsamość poradnictwa pastoralnego i jego związek z duszpasterstwem.

²⁰ W czasie zjazdu ekumenicznego w Bazylei, autor brał udział w dyskusji panelowej na temat aktywnego działania i zaangażowania Kościoła w dążeniu do eliminacji konfliktów zbrojnych. Jeden z uczestników dyskusji, aktywny działacz w jednej z organizacji społecznych niosących pomoc cywilnym ofiarom konfliktów zbrojnych opowiedział, w jaki sposób, aczkolwiek nie bezpośrednio, ale w pewnym stopniu stał się współtwórcą tego ruchu. Przed wielu laty był on kapłanem brytyjskich sił zbrojnych, które stacjonowały na Cyprze w czasie konfliktu pomiędzy Grecją i Turcją. Oba te kraje dążyły do siłowego rozstrzygnięcia, do kogo będzie należała wyspa. Ekstremiści z obu stron organizowali zamachy bombowe na ulicach ówczesnej stolicy Cypru. Pewnego razu zgłosił się do niego doświadczony w wojskowym fachu, brytyjski komandos z sił rozjemczych ONZ, który będąc na patrolu był świadkiem jednego z takich zamachów bombowych, w którym zginęli przypadkowi, niewinni cywile. Był szczególnie przybity i przejęty osobą małego chłopca, który przyniósł obiad swojemu ojcu sprzedającemu na ulicy napoje. Ciało jego ojca zostało przed chwilą zabrane, ruch na ulicy powoli wracał do życia, ludzie przechodzili obojętnie obok zastygniętego w rozpacz i trzymającego termos z jedzeniem małego chłopca. Komandos powiedział, że od kilku dni od tego zdarzenia jego zamiłowanie do służby wojskowej, kariera wojskowa (miał wysoko awansować po pobycie na Cyprze) przestały mieć dla niego jakiegokolwiek znaczenie. Jednocześnie ten dotychczas silny i zaprawiony w niebezpiecznych akcjach wojskowych żołnierz z trudnością opanowywał łzy i emocje związane z tym wydarzeniem. Kapłan przeprowadził z nim kilka sesji porady pastoralnej, które oprócz psychologicznej i teologicznej perspektywy uwzględniały także bardziej globalną i społeczną refleksję nad tym zdawałoby się bardzo osobistym i indywidualnym doświadczeniem. W kilka miesięcy po tym zdarzeniu ów komandos wystąpił z wojska i rozpoczął organizację międzynarodowego, społecznego ruchu na rzecz pomocy cywilnym ofiarom konfliktów zbrojnych na całym świecie. Jak wielokrotnie później podkreślał, w jego decyzji podstawowe znaczenie miało nie tylko samo wydarzenie, którego był świadkiem, ale przede wszystkim owe kilka spotkań z jego kapłanem.

²¹ C. Gerkin, *An Introduction...*, dz. cyt., s. 90-92

2. Kontekst pedagogiczny w amerykańskim poradnictwie pastoralnym zaczyna pojawiać się bardziej wyraźniej na początku lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku, a na jego późniejsze, już jednoznaczne zaistnienie, w pewnym stopniu wpływ miały prace dwojga wybitnych przedstawicieli psychoanalizy kulturowej Karen Horney i Ericha Fromma. W ich dziełach, które spotkały się z dużym zainteresowaniem teoretyków i praktyków zajmujących się poradnictwem pastoralnym, wyraźnie można było dostrzec tendencję do „spostzegania instytucji społecznych, jako organizacji mających istotny wpływ na wolność i godność człowieka”²².

3. We współczesnym amerykańskim poradnictwie pastoralnym wymiar pedagogiczny jest obecny w procesie edukacyjnym, jaki ma miejsce w przebiegu porady pastoralnej. Dotyczy on przede wszystkim szeregu aspektów społecznych, nawet tych, które z indywidualnej perspektywy wydają się nader odległe, lub nie mające w najbliższym okresie czasu istotnego wpływu na życie danej jednostki. W rzeczywistości amerykańskie treści edukacyjne dotyczą najczęściej takich problemów społecznych jak: rasizm, marginalizacja, niesprawiedliwość w podziale dochodu i dorobku społecznego, losu nielegalnych emigrantów, ekonomicznego wykorzystywania przez wielkie korporacje drobnych dostawców, przemocy w rodzinie, a w ostatnim okresie zagrożeń środowiska i ekologii. Edukacja problematyki społecznej, jaka ma miejsce w praktyce amerykańskiego poradnictwa pastoralnego podejmuje próby zachęcenia jednostki do krytycznej refleksji nad głęboko ugruntowanymi, popularnymi i powszechnie występującymi przekonaniem, jakie funkcjonują w społeczności tego kraju. Przykładem może być tu niemal ogólna opinia, że u źródeł biedy, leży wyłącznie lenistwo i brak energicznego działania ze strony jednostki w dążeniu do zmiany jej położenia. Poradnictwo pastoralne w pokazywaniu mechanizmów, poszerzaniu wiedzy o wpływie globalnych zjawisk społecznych na indywidualny los człowieka ma już znaczące osiągnięcia w ocenie wielu świeckich specjalistów zajmujących się tą problematyką w Stanach Zjednoczonych.

4. W poradnictwie obecny jest aspekt wychowawczy, który nie dotyczy tylko młodych ludzi, którzy korzystają z poradnictwa pastoralnego. Proces porady jest ważnym elementem psychologiczno-duchowej formacji

²² Tamże, s. 90.

jednostki, którą zazwyczaj nie dokonuje się raz na zawsze, ale raczej jest rozciągnięta w dłuższym okresie. Transgresja indywidualnego doświadczenia w szerszy wymiar społeczny, jest sposobnością dla odkrycia w sobie większej wrażliwości na otaczające nas cierpienie i ciężki los innych ludzi. Należy podkreślić, iż w przypadku amerykańskiego poradnictwa pastoralnego doświadczenie owej transgresji często nie kończy się tylko konstatacją, dostrzeżeniem problemów, ale przyjmuje postać aktywnej odpowiedzi, działania mającego na celu pomoc ludziom w ich trudnym losie.

Teoretyczny i praktyczny dorobek pedagogiczny współczesnego amerykańskiego poradnictwa pastoralnego zasługuje na uwagę tych w naszym kraju, którzy dostrzegają w poradnictwie pastoralnym szansę na bardziej efektywne uprawianie pedagogiki religijnej niż ma to miejsce obecnie.

Summary

Chaplaincy includes a clear pedagogical context, education and child care. Pastoral counselling has been established in the United States and there is now the most practiced in church in America. Rogerian approach and theological reflection by Richard Niebhur are the scope of analysis in contemporary pedagogical aspect of pastoral counselling in both its theoretical and practical terms. Pedagogical impact of the clergy is more effective and what is more important, is confirmed by the concrete commitment and action in the social environment. One of the best known examples, which may constitute an illustration of this process, is Sanctuary Movement in the U.S. discussed in this text. Those involved in the activities of the Sanctuary Movement in majority declared its strong relationship with the Church and Christian values emphasized by the fact that a decisive influence on their decisions has been in contact with a priest, to whom they turned with their personal problems, often without being aware of, or at least interested in suffering, loneliness, marginalization of other people. The pastoral counselling is actuated transgression mechanism of individual psychologically difficult experience of the social dimension, and what is more important taking action to improve or change the status quo.

**CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE**

Rok LV

Zeszyt 1-2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2013

prof. zw. dr hab. Janusz T. Maciuszko – redaktor naczelny
bp dr hab. prof. ChAT Jerzy Pańkowski
bp prof. zw. dr hab. Wiktor Wysoczański
dr hab. prof. ChAT Tadeusz J. Zieliński
dr Jerzy Ostapczuk – sekretarz redakcji

RECENZENCI

ks. Włodzimierz Broński	Nadiežda Morozova
Krzysztof Brzechczyn	Aleksander Naumow
ks. Józef Budniak	Inetta Nowosad
o. Jan Decyk	ks. Stanisław Rabiej
ks. archim. Warsanofiusz Bazyli Doroszkiewicz	Sławomir Raube
Zbigniew Kaźmierczak	Irena Socha
o. Zdzisław Kijas	Sergeius Temčinas
Buba Kudava	ks. Dariusz Walencik
Robert Aleksander Maryks	Mariusz Wojewoda
ks. Artur Mezglewski	ks. Marcin Worbs
Antoni Mironowicz	Anna Zamkowska
	ks. Zygmunt Zieliński

Skład komputerowy – Łukasz Troc

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek] PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC. All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa tel. +4822 635-68-55
Nakład: 200 egz., objętość ark. wyd.: 20,1
Druk: Fabryka Druku Sp. z o.o.
ul. Zgrupowania AK „Kampinos” 6, 01-943 Warszawa

Spis treści

ROZPRAWY

- JAKUB SŁAWIK, Historia powstania tekstu/ów Biblii hebrajskiej – szkic..... 5
- ANDRZEJ P. KLUCZYŃSKI, Rozmowa Abrahama z Bogiem o Sodomie
i Gomorze (Rdz 18,16-33) jako afirmacja Bożej sprawiedliwości 17
- JERZY OSTAPCZUK, Nieznany dotychczas grecki rękopiśmienny fragment
Ewangelii Łukasza (Gr 29(49)) z Narodowego Centrum
Rękopisów w Tbilisi..... 31
- JERZY SOJKA, Argumentacja z Pisma Świętego i tradycji
Kościoła pierwszego tysiąclecia w „Wyznaniu augsburskim” (1530)..... 47
- ALEKSANDER NAUMOW, Aniołowie w cerkiewnosłowiańskiej hymnografii... 67
- МАРИНА В. ЧИСТЯКОВА, Беседа Козьмы Пресвитера
в Измарагде: новые данные 91
- Ks. ANDRZEJ BACZYŃSKI, Misterium „wejścia do Kościoła”
i przygotowanie do sakramentów w tradycji prawosławnej 101
- JAROSŁAW CHARKIEWICZ, Powrót unitów Diecezji litewskiej
i białoruskiej do prawosławia na soborze połockim 1839 roku 119
- EWA MAŁGORZATA MROWIEC, „Towarzystwo Ewangelickie
Oświaty Ludowej” w Cieszynie (1881-1905) 139
- BORYS PRZEDPELSKI, Etatyzm na przykładzie austriackiego józefinizmu
w epoce Oświecenia 161
- Ks. ARTUR ALEKSIEJUK, Źródła i kierunki współczesnej żydowskiej
refleksji bioetycznej..... 185
- JANUSZ KUCHARCZYK, Nowy ateizm..... 219
- OLGIERD K. BENEDYKTOWICZ, Aspekty pedagogiczne w amerykańskim
poradnictwie pastoralnym 255
- ELŻBIETA BEDNARZ, Nauczyciel katecheta wobec
współczesnych wyzwań dydaktycznych i wychowawczych 273

RECENZJE

- Łukasz Niesołowski-Spanò, *Dziedzictwo Goliata. Filistyni i Hebrajczycy
w czasach biblijnych*, Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej,
Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika,
Toruń 2012, 598 s. (JAKUB SŁAWIK) 289

<i>Добрилове Євангеліє 1164 року</i> , Відп.ред. В.В.Німчук, упор. Ю.В.Осінчук, Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2012 (Серії: Історія Мови, Пам'ятки української мови). 804 с. (JERZY OSTAPCZUK).....	301
Tadeusz J. Zieliński, <i>Protestantyzm ewangelikalny. Studium specyfiki religijnej</i> , Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2013, 387 s. (ZBIGNIEW PASEK).....	307

KRONIKA

Inauguracja roku akademickiego 2013/2014 w ChAT (JERZY OSTAPCZUK)..	313
Kazanie z okazji Inauguracji Roku Akademickiego 2013/2014 (Ks. ANDRZEJ BACZYŃSKI)	333
Uroczystość z okazji 70. rocznicy urodzin arcybiskupa prof. dr. hab. Jeremiasza Jana Anchimiuka (JERZY OSTAPCZUK)	337